

II. INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF MOUNT ARARAT AND NOAH'S ARK

II. ULUSLARARASI AĞRI DAĞI VE NUH'UN GEMİSİ SEMPOZYUMU

Edited by - Editör
OKTAY BELLİ

**“II. INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF MOUNT ARARAT AND NROAH’S ARK
II. ULUSLARARASI AĞRI DAĞI VE NUH’UN GEMİSİ SEMPOZYUMU”**

Ağrı Valiliği'nin Ev Sahipliğinde; Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, ÇEKÜL Vakfı ve TMMOB Mimarlar Odası Van Şubesi'nin Organizasyonu ile 08-10 Ekim 2008 Tarihleri Arasında Doğubayazıt'da Kültür Merkezi Konferans Salonu'nda Gerçekleştirilmiştir.

© Yayın Hakları

Prof. Dr. Oktay BELLİ

Proje Yapım

KaraKutu

Cağaloğlu Yokuşu Karvar İş Hanı No: 6/8, Kat: 4
Eminönü-İstanbul/TÜRKİYE
Tel: +90 0212 519 83 74 Faks: +90 212 519 83 77
www.karakutuyayinlari.com
e.posta: karakutu@karakutuyayinlari.com

İç Tasarım ve Uygulama
Burhan Maden

Kapak Resmi
Büyük ve Küçük Ağrı Dağı (O. Belli)

Kapak Tasarım ve Uygulama
Hüseyin Özkan

Baskı ve Cilt
Ebru Matbaacılık
Organize San. Bölgesi Atatürk Cad. No: 135
İkitelli-İstanbul/TÜRKİYE
Tel: +90 212 671 93 70

İlk basım 2009, İstanbul

Ağrı Valiliği Kültür Yayınları Nr. 9

Tüm Hakları Saklıdır. Kaynak Belirtmek Koşulu ile Yararlanılabilir.

ISBN: 978 - 605 - 378 - 103 - 5

Bu Kitap Ağrı Valiliği İl Özel İdaresi'nin maddi katkılarıyla bastırılmıştır.
Kitapta Yer alan Makalelerin Her Türlü Bilimsel ve Yasal Sorumluluğu Yazarlarına Aittir.

Bandrol uygulamasına ilişkin ulusal ve esaslar hakkındaki yönetmeliğin 5. maddesinin 2. fıkrası gereğince,
bandrol taşıması zorunlu değildir.

AĞRI DAĞI'NIN SEMBOLİK BİR DEĞER OLARAK EDEBİYATIMIZA YANSIMASI

Ağrı Dağı, gerek jeolojik konumu ve gerekse etrafında gelişen pek çok tarihî olay dolayısıyla efsanevî özelliği olan bir dağdır. Türkiye'nin en büyük dağı olan bu gizemli doğa harikası, kutsal kitaplarda farklı dillerden birçok isim ile anılmaktadır: Ararat, Kuh-i Nuh, Cebelü'l-Haris, bunlardan bazılarıdır. Ağrı Dağı'nın, ülkemizde yer alan diğer dağlardan daha farklı nedenlerle -bilhassa dinî değerler- edebiyatımıza yansıdığı görülmektedir. Örneğin, Tevrat ve İncil'de anlatılan Nuh Tufanı'nda adı geçen Ararat'ın, Ağrı Dağı olduğuna inanılmaktadır. Oysa, Kuran-ı Kerim'in Hûd, Kamer ve Mü'minûn sûrelerinde sözü edilen Nuh Tufanı'nın yaşandığı ve özellikle Hûd sûresinde¹ adı geçen Hazreti Nuh'un gemisinin demirlendiği dağ, Cûdi Dağı'dır.² Neticede, konu ile ilgili yapılan araştırma ve elde edilen bilgilerden³ hareketle Nuh'un gemisinin yeri hakkında henüz kesin bir sonuca ulaşıldığı söylenemez. Ancak Ağrı Dağı ile ilgili gelişen ilk efsanenin aslında çok eski tarihlerle dayandığı, hatta ilk insandan itibaren başladığı ileri sürülmektedir. Buna göre Âdem ile Havva, cennetten kovulmadan önce Ağrı Dağı'nın kuzeyindeki Aras Nehri kıyısında yaşamışlardır. Cennette şeytanın sözüne uyarak yasak meyveyi yiyip

kovulduktan sonra da bu kez Ağrı Dağı'nın güneyindeki İrem bağlarına inmişlerdir. İnsan nesli de bu bölgede çoğalıp yeryüzüne dağılmıştır. Bu rivayete göre, Ağrı Dağı ve çevresi, insan neslinin türediği ilk mekân olması bakımından ayrı bir kutsiyet kazanmaktadır. Nuh'un Gemisi ve yeri hakkındaki görüşler oldukça eskiye dayanmakla birlikte dinden dine, milletten millete değişkenlik gösterse de⁴ Ağrı Dağı, bununla bağlantılı olarak yüzyıllardan beri dini yorumlara, mitoloji ve efsanelere konu olagelmiş, pek çok milletin edebiyatında olduğu gibi bizim edebiyat ürünlerimizde de önemli bir yer işgal etmiştir. Edebiyatımıza, daha çok çevresinin çarpıcı tabiat görünümüleriyle yansıyan bu dağ, çeşitli yazar ve şairlerin kaleminde efsane, roman, şiir ve türkû gibi türlerde farklı anlamlar yüklenerek sembolik bir anlatım vasıtası halini almıştır.

Efsaneler

Ağrı Dağı, edebiyatımızın pek çok dönemine ait edebi nevilere ve folklorik mahsullere kaynaklık etmiştir. Bu halk edebî mahsullerin başında efsaneler gelmektedir. Dağın etrafında teşekkül eden en eski efsanelerden biri, 1404 yılında İspanyol elçisi Claviye'nin, Karakoyunlu

(*) Yrd. Doç. Dr. Kemal EROL, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi. Van-TÜRKİYE
e-posta: kemalerol64@myynet.com

AĞRI DAĞI'NIN BİR DEĞER OLARAK EDEBİYATIMIZA YANSIMASI

Türkmenlerinden duyduğu ve yazıya aktardığı efsanedir. Allahuekber, Süphan, Elegez ve Ağrı Dağı'nın adlarının Nuh Peygamber tarafından verildiği anlatılan ve Claviye tarafından yazıya geçirilen efsane şöyledir: "Nuh Peygamber, suların bütün dünyayı kapladığı sırada suda yaşayanlardan başka hayvanların her türünden erkekli dişili birer çift alıp üç oğlu ve üç gelini ile birlikte gemiye kapanıp canlarını kurtarmaya çalıştılar. Günler süren çetin bir mücadeleden sonra geminin demiri bir dağın tepesine takılır. İçindekileri yer oynamasından korkuya düşerler. Nuh Peygamber, hayretle "Allahuekber" diye seslenirken aynı zamanda bu yerin adını vermiş olur. Aradan günler geçtikten sonra yine bir sarsıntı olur. Bu kez Peygamber büyük bir şaşkınlık içinde "Suphanallah" diyerek burayı da adlandırmış olur. Nihayet sular çekilip azalınca, gemi bir dağın tepesine oturup kızaklanır. Hazret-i Nuh ve oğulları küreklere asılsalar da gemiyi yürütemezler. Bu arada Nuh Peygamber, "Ne ağır dağ" diye söylenir. Daha sonra bütün sular çekilince gemiden inip secdeye varırlar. Geminin bulunduğu civardaki Sürmeli Çukuru'nda yanlarında kalan son erzak kırıntıları ve kalıntılarını çıkarıp yemeğe hazırlanırlar. Bu yemek buğday, arpa, pirinç, nohut, mercimek, üzüm, ceviz, fındık, fıstık, incir, dut kurusu, pekmez ve balın karışımından ibaret olan "aşure aşı"ndan ibarettir. Rivayete göre Nuh Peygamber, yemek sonrası sofrasını silkeleyip Sürmeli Çukuru'na döktüğünde, "Bu İğdır Ovası çok bereketli olmuştur" der. Dağın adı da geçen zaman içinde Ağrı'ya dönüşmüştür."⁵

Buna benzer dinî kaynaklı efsanelerin dışında civarda yaşayanların Ağrı Dağı ile ilgili yüzyıllardan beri zikrettikleri ve günümüze kadar dilden dile aktarılan irili ufaklı efsaneler de bulunmaktadır. Bunlardan bir kaçı, Yaşar Kemal'in 1952'de Ağrı Dağı'na yaptığı gezi sırasında çevre köylerin halkından dinlediği örneklerdir. Dağın çevresinde kurulu şehir ve köylerde anlatılan Nuh'un Gemisine ait efsanelerde, olayların hemen hepsinin kahramanı çobandır. Çünkü çoban masum, çoban yiğittir. Çoban dertli, çoban evlidir. Ancak buna rağmen hikâyede anlatıldığı

gibi 'anne sözü' dinlemeyen, Ağrı'nın lanetinden kurtulamaz. Yazarın, yaşlı bir köylüden dinlediği efsanelerden biri bu ana fikri işlemektedir: "Çam yarması gibi çoban. Aslan mı aslan, yiğit mi yiğit. Bir gün Ağrı dağına bakmış bakmış da, bu mu çıkılmayan dağ demiş. Bunun üstüne böyle bir dağ daha oturtsalar gene tepesine çıkarım, demiş. Dağarcığını sırtına bağlayıp yürümüş. Bir ananın bir tek oğlu, bir ocağın umuduymuş... Anası arkasından gözyaşı dökmüş, etme oğul, gitme oğul. Bu dağ Ağrı dağıdır. İnsan ayağı basmamıştır. Bu dağ belalı dağdır. Kuş kanadıyla, yılan gövdesiyle çıkamaz. Bu dağ, dağlar padişahıdır. Karşısında durulmaz. Bu dağa gün bile sürtünmeye korkar. Bu dağ, yer seni yavrum. Gel etme bunu, gel gitme. Çoban dinlememiş anayı. İnsan gururu bu. Gücüne güvenen insan mağrur olur. Çoban düşmüş Ağrıya. Bir gün, iki gün yürümüş. Durmadan dinlenmeden yürümüş. Uyumuş bir yerde. Düşüne çok şey girmiş. Anasının eli yakasında: Gel gitme oğul! Bunu da dinlememiş. En sonunda çıkmış Ağrı'nın başına. Dünyaya şöyle bir yukarıdan bakmış. Ayağına bulutlar sürünmüş. Bu sırada yüreğine ilk olarak korku gelmiş. Var gücüyle aşağıya doğru koşmaya başlamış ama ağrı onu yakalamış, bırakmamış. Çoban donmuş orada. Donup taş kesilmiş. Bir kayanın üstünde çoban daha öyle durup durur. İşte böyle. Ağrı'ya çıkılmaz. Çıkan insanların hepsinin hali bu. Çıktık diyenlerin hepsi yalan söylüyor. Çıkılmaz."⁶ Bu efsanede anne sözünü dinlemediği için çobanı affetmeyen Ağrı Dağı, bir başka efsanede sevdiği kızı kendisine vermeyen zalim ağayı ve onu destekleyen gaddar köylüyü toprağa gömerek cezalandıracak kadar öfkeli. Mazlumun sığınağı, zalimin de korkulu rüyasıdır. Dağın eteğindeki Ahuri köyü ve köylüsünün yaşadıkları, Ağrı Dağı'nın bu anlamda kudretini ispata yetmiştir.

Yaşar Kemal'in, *Bu Diyar Baştan Başa* adlı dört ciltlik röportaj serisinin birinci cildine dahil ettiği efsanelerden biri de Ağrı Dağı'nın eteğinde kurulu Ahuri köyü ile ilgilidir. Ahuri, Sürmeli Ovasının bitiminde "Ağrının karnına doğru ucu sivri bir hançer gibi uzanan uçsuz bucaksız bir vadinin başında" yer almaktadır. Çevrede yaşa-

yanlar tarafından köyün lanetli olduğuna, aslında Ağrı Dağı'nın lanetine uğradığına inanılmaktadır. Çünkü köy, bir zamanlar hayat doluyken, ansızın oluşan toprak kayması sonucu dağdan gelen toz toprak kümesinin altında kalır ve yaşanmaz bir yere dönüşür. Şimdilerde yeni yeni uğrak alanı olmaya başlamıştır. Yaşar Kemal, yaşlı köylünün ağzından dinlediği köye ilişkin gözlemini şu sözlerle tasvir etmektedir: "Ahuri köyü bir gece bütün insanıyla hayvanıyla toprağa gömülmüş... Şimdi Ahuri'nin yeri kel bir tepeden, kılıç gibi keskin bir sırttan ibaret"⁷ Aynı köyden oldukça yaşlı birinin köyün lanetli olmasının nedenini bir efsaneyle açıklamaktadır: "Ahuri lanetlidir. Bundan yüz yıl önce Ahuri'de bir ağa varmış. Ağanın kızına çobanı aşık olmuş. Ağa, ağa değil, bir Allah'ın gazabı... Kızı da çobana aşık... Koyunlar, kuzular, ağrı, cümlesi bu aşka tanık... Ağa da neden sonra bu aşkı duyar duymaz çobanın derisini yüzmeleri için adamlarına emir verir. Bütün köy ağanın adamı. Düşerler çobanın peşine... Çoban kaçıp Ağrıya sığınır. Ama bütün köy çoluk çocuk, çobanın peşinde. Ağrı çobanı saklar. Kız da çoban öldürüldü diye deli divane, dağlara düşer. Bir zaman gelir, çoban aşkının ateşinden duramaz olur. Sevgilimi bir defa göreyim de öyle öldürsünler, der. Bir gece köye gelir. Gelir görür ki ne görsün, köy yerinde yok. Kız da köyün yerinde dolanıp durur. Buluşup Ağrı'ya giderler, muratlarına ererler. Çoban, gene çobanlık eder."⁸ Yaşlı köylü, bunu anlattıktan sonra Ağrı Dağı ile ilgili asıl inancını, -aslında çevre halkın ortak fikrini- sözlerine ekler: İşte bu, Ağrı'nın öfkesidir. Ahuri'yi lanetlemiş, kocaman bir toprak parçasını, çobana zulmeden köyün üstüne göndermiştir. Ağrı öfkelenmesin bir kere... Ağrı bir yeri lanetlemesin... Elinden kurtuluş yok... Ahuri'nin yerinde ot bile bitmez."⁹ Bu efsaneleri anlatan Ağrılı köylülere göre Ağrı Dağı'ndaki Nuh'un Gemisi kıyamete kadar çürümez. Abanoz ağacından yapılmıştır. Gemiyi herkes göremez. Dağın zirvesine ulaşmak imkânsızdır. Şimdiye kadar kimse çıkamamıştır, çıktım diyenler yalan söyler. Dağın zirvesine çıkmak isteyenlerin başına bela gelir. O gemiyi yalnızca günahsızlar, sabi çocuklar görebilir. Çobanlar, gemiyi görenlerden-

dir. Nitekim köylüler, Evliya Çoban'ın, gemiyi sık sık gördüğüne; gemiden koparıp üzerinde taşıdığı kapkara bir tahta parçasının her hastalığa, ağrıya, sızıya iyi geldiğine; çobanın, daha sonra Nuh'un gemisine binip kayıplara karıştığına inanırlar.

Halk Hikâyeleri

"Tarihsel olayların, halkın hayal gücüyle ya da şiirsel buluşlarla biçim değiştirdiği olağanüstü öğelere dayanan anlatılar"¹⁰ biçiminde tanımlanabilen efsane, kuşaktan kuşağa geçen halk öykülerini işlemektedir. Efsanelerde anlatılanlar, gerçekten olmuş diye kabul edilir. Bu niteliği ile efsane, masaldan uzak, destana yakındır. Halk Edebiyatı ürünleri arasında efsaneler yaradılış efsaneleri, tarihsel efsaneler, olağanüstü varlıkları konu edinen efsaneler; dinsel inanış ve sorunları, Tanrının gücüne duyulan inancın yansıtıldığı dinî efsaneler olmak üzere dört grupta incelenebilir. Bu yönü ve biçimiyle efsaneleri halk hikâyelerinden ayırmak oldukça güçtür. Ancak efsanelerin, halk hikâyelerine göre daha fazla dinsel motiflerle süslediği, daha derin olağanüstü kaynaklara dayandığı söylenebilir. Buna göre anlatılan olayların yaşanmışlığına ilişkin inanç, efsanelere kıyasla halk hikâyelerinde daha güçlüdür.

Ağrı Dağı ve çevresinde asırlar boyu varlık gösteren değişik medeniyetlerin edebiyatlarında Ağrı Dağı'yla ilgili pek çok efsanenin izine rastlanmaktadır. Bu yörede yaşamış halkların dil ve edebiyatlarında çeşitli olaylar etrafında teşekkül etmiş halk hikâyeleri de yerini almaktadır. Türk edebiyatında efsanelerden başka konusunu Ağrı Dağı'ndan alan çok sayıda sözlü ve yazılı halk hikâyeleri de bulunmaktadır. Örneğin, Anadolu'da çokça okunan Kerem ile Aslı hikâyesinin bir bölümü Ağrı'da geçmektedir. Dumanda yolunu şaşırarak Kerem, türkü söyleme yoluyla Ağrı Dağı'ndan yol ister, önünü kesen Murat suyuna da geçit vermesi için yalvarır. Hikâyenin eski Doğubayazıt'ta geçen bölümü şöyledir: "Aslı'nın peşinde diyar diyar gezen Kerem, onun izini Ağrı Dağı'nın yanı başında kurulu yerleşim birimi olan Bayazıt'ta bulur. Keşiş'in bağında bulunduğu Aslı'nın üzerin-

de sihirli bir entari vardır. Kerem, türkü söylediği entarinin düğmelerinden biri açılırken diğeri kapanmaktadır. Aynı durum sabaha kadar devam eder. Sonunda Kerem öyle bir ah çeker ki, ağzından çıkan alevle tutuşup yanar. Kerem'den geriye kalan külün başında günlerce bekleyen Aslı, külü saçı ile süpürürken kendisi de tutuşup yanar. İki sevgilinin külleri orada birbirine karışır.¹¹ Böylece gerçek hayatta kavuşamayan sevgililerin birleşmeleri, öldükten sonra yaşanır. Vuslat, önüne çekilmiş set rolündeki dağın aradan kalkmasından sonra gerçekleşir. Nitekim insanlık tarihinde "dağ" kültürünün taşıdığı manalardan biri de ayrılığı beslemesi, tarafların kavuşmalarına engel olmasıdır. Dağın söz konusu hikâyede de oynadığı rol budur.

Ağrı Dağı'nın gizemi, edebiyatımızda insanların yaşamında vuku bulan çeşitli olaylar etrafında kurgulanmış edebî yazılar vasıtasıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Söz konusu anlatım vasıtalarından biri de roman olmuştur. Yaşar Kemal'in *Ağrı Dağı Efsanesi*¹², bu alanda yazılmış bir şaheser olarak kabul görmektedir. Yazar, bu eserinde insanların geleneklerine bağlılığını ve aşkın gücünü yöresel bir halk hikâyesi formatında anlatmaktadır. Burada sevgililerin arasına aşılması güç geleneklerle birleşerek olumsuz bir rolle giren Ağrı Dağı'nın yerini, Yaşar Kemal'in bir başka destansı romanında *-Binboğalar Efsanesi-*¹³nde Toros dağları almaktadır. Ancak burada dağ kültürü, pek çok örneğin aksine kavuşmayı engelleyen değil, engelleyenleri sorguya çeken roldedir. Romana adını veren *Binboğalar Efsanesi*, aslında bir Yörük efsanesidir. Efsaneye göre Toros Dağları, sevenlerin¹⁴ kavuşmasına izin vermeyenlere öfkelenmiş ve bin tane boğaya dönüşerek Çukurova'nın üzerine yürümüştür. Pek çok eserinde halk efsanelerine yer veren Yaşar Kemal, farklı sosyo-ekonomik ve sosyo- kültürel tabakalara mensup kişi veya ailelerin yaşayışına ve aralarındaki ilişkilere dikkat çekmektedir. Eserlerinde Torosları, Çukurova'yı, Çukurova insanının acı yaşamını, ezilişini, sömürülüşünü, kan davasını, ağalık ile toprak sorununu güçlü betimlemelerle ve çarpıcı örneklerle ortaya koyması, yazarın en özgün özel-

liklerinden biri olarak kabul edilebilir. Nitekim Yaşar Kemal'in, bu eserinde de *-Ağrı Dağı Efsanesi-* yaşanan zengin fakir aşkına ve katı geleneklere bağlılık temelinde cereyan eden toplumsal aksaklıklara dikkat çekmektedir. Bu bağlamda efsanelere ve halk söylencelerine yürekten bağlı yazarın *Ağrı Dağı Efsanesi* adlı romanı, insan psikolojisinin derinliklerini de içermektedir. Roman, geleneklerini Mahmut Han'a karşı savunan Ahmet ile Gülbahar arasındaki aşkı konu edinmektedir. Bir aşk destanı olan bu eserin, üstün etki gücünü, yazarın zengin şiirsel dilinden, efsane ve mit duygusundan aldığı söylenebilir.

Olay, Ağrı Dağı'nın yamacında, Küp Gölü kenarında ve İshak Paşa Sarayı'nda geçmektedir. Dört tarafı çimen ve kırmızı, keskin kayalarla çevrili olan bu göle "kuyu" denilmektedir. Renkleri alabildiğine parlak çiçeklerle tavsif edilen, abartılarak bir cennet gibi anlatılan bu mekân, çobanların Ağrı Dağı türkülerini çalarak sürülerini otlattıkları bir yerdir. Ahmet, Gülbahar, Mahmut Han ve Sofi, romanın başlıca kahramanlarını oluşturmaktadır. Ahmet, sarışın, mavi gözlü, uzun boylu, sarı sakallı biridir. Kederli bir yüz ifadesi vardır, duygularını kimi zaman kaval çalarak dışa vurmaktadır. Eserde inandığı değerler için her şeyini feda edebilecek kadar geleneklerine bağlılığıyla ön plana çıkar. Gülbahar, yirmi iki yaşında, orta boylu, dolgun, açık tenli, buğday benizli bir kızdır. Beyazıt Paşası Mahmut Han'ın kızıdır. Mahmut Han, Beyazıt hükümdarıdır, söz ve davranışlarıyla zalim, baş edilmesi güç, dediği dedik, sert mizaçlı gaddar bir insandır. Sofi ise, Ahmet'in akıl danıştığı ustası, uzun aksakallı, yaşlı biridir. Romanın şahıs kadrosuna hâkim olan yaşam felsefesi, kökleri tarihin derinliklerine uzanan gelenekçi yapılardan beslenmektedir.

Tarihin hemen her döneminde, gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, toplumların çeşitli kesimlerinde geleneğin izlerine rastlanabilir. Gelenek, kısaca "insan ilişkilerini düzenleyen kurallar toplumu"¹⁵ olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle, toplumsal ilişkilerde uyulması alışkanlık halini almış davranışlar ve inanışlar manzumesidir. Geleneğin, toplumsal hayatta töreye yakın oranda

bir itibar ve yaptırım gücüne sahip olduğu söylenebilir. Gelenekçi tutum ve davranışlara bağlılık, modern toplumlara nazaran kırsal kesimlerde yaşayan halk arasında daha katı kurallar çerçevesinde varlık gösterdiği söylenebilir.¹⁶

Ağrı Dağı Efsanesi'nde geçen olay, işte sözü edilen bu gelenek çerçevesinde, yaşamına yön verdiği kırsal toplumunun dünyasında varlık göstermektedir. Ana olayın merkezinde ise, gelenekleri yüzünden başı derde girmiş birinin yaşam öyküsü yer almaktadır. Romanda, bir gün kapısına kadar gelen bir atı, geleneklere göre nasip görerek sahibine vermek istememesi yüzünden zindana atılan Ahmet'i kurtarma çabası ağırlık kazanmaktadır. At, Beyazıt paşası Mahmut Han'a aittir. Mahmut Han, atını dönemin Ağrı geleneklerine göre, Hak'tan kendisine bir hediye olarak gönderildiği düşüncesiyle sahiplenilen Ahmet'ten istese de alamaz. Bu yüzden onu zindana attırarak cezalandırır. Halk, gelenekler doğrultusunda Mahmut Han'a, Ahmet'in haklı olduğunu söylese de söz geçiremezler. Paşa, Ahmet'i öldürmeyi düşünmektedir. Bu arada zindancı başı Memo'nun yardımıyla sık sık zindana giden Paşa'nın kızı Gülbahar ile babasının tutsağı Ahmet arasında giderek aşka dönüşen duygusal bir bağlılık oluşur. Gülbahar, çevresinden aldığı destekle atı babasının sarayına getirmeyi başarır. Buna rağmen babasını, Ahmet'i öldürme fikrinden vazgeçiremez. Gülbahar, sevgilisini zindandan kaçırmayı plânlar. Bunun için edeceği yardıma karşılık Memo'ya, istediği bir tel saçını vermeyi bile kabul eder. Ahmet, bu anlaşmayla özgürlüğüne kavuşmuştur. Ancak durumu öğrenen Paşa, Memo'yu öldürür. Gülbahar ve Ahmet yöreden kaçarak Hoşap Kalesi'ne sığınır. Onları burada da rahat bırakmayan Mahmut Han, halkın artan tepkisinden çekindiği için zamanla yumuşamıştır. Fakat bu kez, Ahmet'e, kızını vermesi ve canını bağışlaması için Ağrı Dağı'nın tepesine çıkması ve orada ateş yakması şartını ileri sürer. Dağ, bu kez de vuslatın önünde bir engeldir. Aşkı uğruna bu şartı tereddütsüz kabul eden Ahmet, yola koyulur. Mahmut Han, bu sırada sarayın çevresini saran kalabalığın tepkisine dayanamaz ve Ahmet'i affet-

tiğini bildirir. Aradan geçen süre içinde Ahmet, dağın tepesine ulaşmayı ve orada ateş yakmayı başarmıştır. Halk bu yüzden sevinçlidir. Geri dönen Ahmet, Gülbahar'ı alır ve tekrar dağa doğru yola çıkar. Küp Gölü yakınlarında bir mağarada dinlenirken Ahmet, Gülbahar'a Memo'dan söz eder, ona ne verdiğini sorar. Gülbahar'ın bir şey vermediği yolundaki inkârı işe yaramaz. Ahmet, her şeyin farkındadır. Ertesi gün Gülbahar'ın itirazlarına rağmen kalkıp oradan uzaklaşan Ahmet, kayıplara karışır. Gülbahar, sevgilisi Ahmet'i Küp Gölü'nde kaybetmiştir.

Yaşar Kemal'in bu romanı, dönemin Ağrı Dağı eteklerinde yaşayan insanların geleneklerine bağlılığını anlatırken, hiçbir gücün aşk karşısında duramayacağı ve aşkın her engeli aşabileceği tezine dayanmaktadır.

Edebiyatımızda, halkın Ağrı Dağı ile ilgili inanışlarını anlatan ve belli mesajlar barındıran pek çok söylence mevcuttur. Bu bağlamda edebiyata katkı sunan çok sayıda araştırma ve inceleme eserlerinin varlığını zikretmek gerekir. *Ağrı Dağı Efsanesi* adlı romandan başka Ağrı Dağı üzerine gezi ve inceleme-araştırma türünden çok sayıda eserin yazıldığı bilinmektedir. Bunların başında yine Yaşar Kemal'e ait *Bu Diyar Baştanbaş*¹⁷ adlı dört ciltlik eser gelmektedir. Üçüncü cildinin bir bölümü Ağrı Dağı, dağın sosyo-kültürel çevresi ve Nuh'un Gemisi ile ilgilidir. Bundan başka *Ağrı Dağı'na Yolculuk*¹⁸, büyük tufandan sonra Nuh'un gemisine ev sahipliği yapmış, insanlığa kurtuluş yolunu göstermiş bir tabiat mucizesini anlatır. Mustafa Bilgili'nin kaleminden çıkan bu eser, yer yer *Gilgamiş Destanı*'ndan alıntılara ve kutsal kitaplardan konu ile ilgili bilgilere de başvurarak insanlığın yeniden diriliş mucizesini gözler önüne sermektedir. Bop Phillips, Tim Lahaye ikilisinin ortak kaleminden çıkma *Ağrı Dağının Gizemi, Babilin Dirilişi II*¹⁹ adlı eser de, yabancı roman/kurgubilim kategorisindedir. Eser, Ağrı Dağı'nın gizemini, bazı insanların elde etmek için kolayca cinayet işleyebileceği bir sırrı deşifre etmektedir. Ayrıca, Nuh'un Gemisi'nin izinde Ağrı Dağı'nda gerçekleşen, gerilimi yüksek bir macerayı başarılı bir biçimde dile getirmiş olması bakımından

önemsenmektedir. Ağrı Dağı'nın, edebiyatımız içindeki yeriyle doğrudan ilişkisi olmasa bile tarihsel, siyasal ve toplumsal arka plânını araştıran eserler de ilgi çekmektedir. Bu ererler, dağın, kimi çevrelerce hangi açıdan nasıl bir hassasiyet arz ettiğini, bilhassa Ermeni kültürü ve inanışları içindeki kutsal yerini²⁰ anlatması bakımından dikkat çekici olmuştur.²¹ Ayrıca, Ermeni ve Türk milliyetçiliklerine yakından bakarken, toplumların "biz"lerini kurma aşamasında neleri, nasıl dışarıda bırakmış olabileceklerini anlatan *Ağrı'nın Derinliği*²² adlı eser de bu coğrafyanın, kimleri hangi açıdan niçin ilgilendirdiğine ışık tutması bakımından önemlidir.

Anadolu'daki derin uygarlık birikimleriyle bütünleşen bu görkemli coğrafya, dağcılık sporunda da dünyanın sayılı merkezlerinden biri olarak kabul edilmekte ve aynı zamanda inanç turizmi açısından da önemli bir konumda bulunmaktadır. Gizemler ve efsanelerle dolu Ağrı Dağı, bu nedenle pek çok araştırmacının ve tarihçinin ilgi odağı olmuştur. Hakkında anlatılan onlarca efsane ve halk hikâyelerinden başka, dağın çevresinde yerleşik halkı tarafından yakılan yüzlerce türküyle de karşılaşmak mümkündür.

Türküler

Türk Halk Şiirinin en eski türlerinden biri olan türkü, "Türlere mahsus bir beste ile söylenen halk şarkıları" olarak bilinir. Pertev Naili Boratav, türkü terimini, "düzenleyicisi bilinmeyen, halkın sözlü geleneğinde oluşup gelişen, çağdan çağa ve yerden yere içeriğinde olsun, biçiminde olsun değişikliklere uğrayabilen ve her zaman bir ezgiyle söylenen şiirlerdir"²³ diye tanımlamaktadır. Cahit Öztelli, "halkın iç âlemini yaşatan, beşikten mezara kadar bütün yaşayışını içine alan en dikkate değer edebi ürünlerdir"²⁴ şeklinde bir hükme bağlamaktadır. Her türkü sırlar barındırır içinde hepsinin bir hikâyesi vardır. Bir şeyler anlatır dinleyicisine. Bazen güldürür, keyif katar, bazen de ağlatır hüzne boğar ama hep masumdur türküler... Kimi zaman ince nükteler yapsa da kimseyi kötülüğe itmemesi bu özelliğinden-

dir. Türküler, ferdî ve fazlasıyla sosyal olaylarla ilgilidir. Ölüm, kıtlık, kahramanlık, sevgi, ayrılık gibi sebepler türkünün çıkışını etkiler. Toplumun olaylar karşısındaki tepkisinin türkülerde yansımaları da bu yüzdendir. Halkın sevgisi, nefreti, acısı ve tutkusunun yankısını bulduğu türküler, bazılarının yazarı bilinse de daha çok anonim niteliktedir.

Halk Edebiyatımızda dağlar, ovalar, göller türkülere konu; türkü sözlerine malzeme olan önemli kaynaklardır. Ağrı, Ağrı Dağı ve çevresiyle ilgili çok sayıda türkü bulunmaktadır. Her biri ayrı bir aşkı ve belki de ayrı bir kişiyi anlatsa da, hepsinde ezgi, dil, yöre, dağ, duygu ve söyleyiş biçimi ortak olan unsurlardır. Bunlar: Ağrı Dağın Eteğinde, Ağrı Dağından uçtum, Evlerin Önü Yonca, Şu Dağlar Karlı Dağlar, Küpkıran Buz Bağladı, Kavalı Çala Çala, Dağları Dağlasınlar, Kına Alım Ben Sene, Sine Sine, Çıktım Çeşme Başına, Konma Bülbül Nergis Dalına, Ben Bağa Vardım Elmadan Aldım, Başında Mor Valalar, Tarama Yar Tarama, Arpa Çayın Kenarı, Bacadan Gel Bacadan, Merdivenden Aşağı, Altını Sarraf Bilir, Keman Yayını İnce Kaşın, İstanbula Ismarladım Fesimi, Yüksek Kunduralım, Kişne Kır'at Kişne Anam, Yoncalıdan Gazlar Çıkar Çayra gibi ortak yanları olan pek çok türkü... Kimi kaynaklarda "Cano" diye rastlanan "Ağrı Dağın Eteğinde"²⁵ adlı türkü, Ağrı yöresine aittir. Çoban Ali'nin derlediği bu türkü, "aşk" ve "ayrılık" olmak üzere iki temel duygu üzerine bina edilmiştir. Âşık, yüreğinde taşıdığı sevdâyı diyar diyar dolaşır herkesle paylaşmak ister:

"Ağrı dağın eteğinde uçan güvercin olsam,
Türkü olsam dillerde cano diyar diyar dolansam,
Başımdaki sevdâyı karlı dağlara mı yazsam,
Bu bendeki aşk değil cano söyle bana nere gidem"²⁶

Bu türkü, Ağrı dağıyla bütünleşmiş bir kutsal aşkın sesidir. Yerel söyleyişin hâkim olduğu dizelerde âşık, iç dünyasını duyurmak için çevreye, "Ağrı Dağı'nın eteğinde uçan güvercin" kadar özgür, dillerde yakılan "türkü" kadar hür ve muradına ermiş gibi mutlu olma arzusundadır. Ayrılık belasıyla başı dertte aşkın tek varlığı, aşkı

da aşan duygularını paylaşacağı başı karlı Ağrı Dağı'dır. Tıpkı, Âşık Hasan'ın "Dağlar" adlı şiirinde tasvir ettiği gibi:

"Senin yazın kışa benzer,
Bir sevdalı başa benzer,
Çok içmiş sarhoşa benzer,
Duman eksilmeyen dağlar..
A dağlar âh ulu dağlar,
Eşinden ayrılan ağlar."²⁷

Halk Edebiyatımızda, türkülerin ve onların dayandığı öykülerin yolculuğu, kimi zaman insanları hayrete düşürebilecek türdendir. Bazen aynı türkünün birkaç farklı yöreye ait olduğu yönünde görüşler ileri sürülmektedir. Gerçek kaynağın neresi olduğu arayışı, asırlarca tartışma konusu olabilmektedir. Örneğin Muş türküsü diye bilinen ve "Burası Muş'tur/Yolu yokuştur/Giden gelmiyor/Acep ne iştir" dizeleriyle başlayan mahsulün, Yemen türküsü olduğu yolundaki söylentiler gibi, Elazığ yöresine ait olduğu bilinen "Dağlar Dağımdır Benim" başlıklı "Oy dağlar dağlar/Göğsü çemenli dağlar/Başı dumanlı dağlar/Yol verin yarım gele/Dinsiz imansız dağlar" türküsünün de, aslında Ağrı çevresinde yaşanan bir sevdayı anlattığı, dolayısıyla buraya ait olduğu iddiası yer almaktadır. Oysa, konu detaylı olarak incelendiğinde, tarih boyunca yaşanan savaşlar, aşklar, gurbet hayatı, askerlik, zorunlu iskân, göç, hayatta kalma mücadelesi gibi çeşitli nedenlerle gerçekleşen mekân değişiminde, insanlarla birlikte türkülerin de göç ettiğini görmek mümkündür. Bu nedenle, anlatılan öykünün kalıbı çoğu zaman aynı kalsa da türkülerde geçen şahıs ve yer adlarının değişebildiği görülür. Buna göre türkülerin aidiyeti konusunda yaşanan tartışmaların, ürünün gelişim seyri içindeki doğasına ve anonim kimliğine dayandığı söylenebilir. Bilhassa dağ, ova ve şehirlerle ilgili türküler, bu tartışmalarla birlikte yaşarlar.

Dağ, kimi türkülerde ayrılığı, kavuşmanın önündeki engeli temsil eder. Acımasızdır, geçit vermez. Bu durumda "Dağlar Dağımdır Benim" başlıklı türküde söylendiği gibi dağ, "dinsiz"dir, "imansız"dır. Kimi zaman da gücü ve kuvveti karşısında diz çöküp yalvarılan, medet umulacak

kadar ilahlaşan bir kimliğe bürünür, korku eseri olur. Dağ motifi ile bağlantılı türkülerimiz ağırlıktadır. Askere yolcu etme, siladakilerin gözleri yolda asker beklemeleri, askerlerin tezkereyi ipe çekmeleri, seferberlik türküleri, askere gidip gelmeyen yiğitler için söylenmiş türküler bu çerçevede ele alınabilir. Örneğin, "Karlı Dağlar Karanlığın Kalktı mı" başlıklı türküde dağın yarattığı heybetin ağırlığı ve yakarışın acizliği duyulur:

"Karlı dağlar karanlığın kalktı mı oy oy,
Allah bu askere ömürler vere oy oy
Kahpe felek ayrılığın vakti mi?

Teskeresini alıp geriye döne

Karlı dağlar ne olur ne olur,

Karlı dağlar ne olur ne olur

Asker Ağam gelse, yarelerim

Asker Ağam gelse yarelerim

Ey olur ey olur ey olur...

Ey Olur Ey Olur Ey Olur..."²⁸

Ağrı Dağı, kimi şair ve ozanların dilinde bütün dağların padişahıdır; zulüm değil, merhamet sahibidir. Kurdu kuşu saklayan odur. Yolda kalmışları barındıran, düşkünleri, yoksulları saklayan; gadre uğramışları, kovulmuşları bağrına basan bir simgedir. "Süslü bir gelin gibi" sevilmesi de bu yüzdendir. Tıpkı, Ozan Fuat Aslan'ın yazdığı "Ağrı" adlı şiirinde belirttiği gibi, "Dost olana vardır aşî Ağrı'nın"²⁹ Bütün yollar ondan geçer, hepsinden o sorumludur. Murat bağışlayandır. Nitekim Aslı'ya giden yolda Kerem'e rehberlik eden de odur. Sözleri İsmet Koçkar'a ait "Sana Derler Dertli Ağrı" adlı türküde, Ağrı Dağı'na, arzu edilebilecek bütün doğruları yaradılışında ve davranışlarında barındıran bir insan kimliği aktarılmıştır. Doğrunun yanında, yanlısın karşısında adeta bir direniş abidesidir. Mazlumun sığınağıdır ve bu anlamda "göğsü cennet yatağı"dır:

"Sana derler dertli Ağrı

Bütün dağların pirisin

Başın hep dumanlı karlı

Süslü bir gelin gibisin

Aslı'ya kavuşmak için

Kurdun kuşun yuvasısın

Kerem seni aştı Ağrı

Göğsün cennet yatağıdır

AĞRI DAĞI'NIN BİR DEĞER OLARAK EDEBİYATIMIZA YANSIMASI

Aman Ağrı canım Ağrı
Aman Ağrı canım Ağrı
Yol ver yare gidem gayrı
Yol ver yare gidem gayrı”³⁰

Halk şiirimizde işlenen konuların pek çoğunu tabiat süslemektedir. Hemen her çeşit çiçek (lâle, gül, sümbül, menekşe, çiğdem); dağlar, dereler, ırmaklar, ağaçlar ve kuşlar gibi tabiata ait varlıklar, çeşitli vesilelerle sık sık dile getirilmiştir. Koku ve güzellik yönüyle çiçekler, engelleyici vasfı ile dağlar, tez elden sevgiliye ulaşacak özellikte olan rüzgârlar veya turnalar, yanık ötüşüyle insanın duygularına tercüman olan bülbüller, türkü söyleyenin meramını anlatmak için başvurduğu motiflerdir. Ağrı, Ağrı çevresi ve bilhassa Ağrı Dağı ile ilgili olmak üzere derlenen türkülerin çoğu, temelde Ağrı Dağı'nı yüceltmek için bu motifleri işlemektedir. Okudukları içli türkülerle adını duyuran İsmet Koçkar ile İsmail Ersoy, bu yörede kalmayı başaran özgün birer sanatçıdır. “Ağrı Dağı'ndan Aştım/uçtum”, İsmail Ersoy'un derlediği türkülerden biridir. Türküler, genellikle bir olay, bir arzu ve bir heyecan üzerine doğarlar. Bu türküde de iki duygudan, karşılaştırılan iki mühim engelden söz edilmektedir: Biri, geçit vermeyen yüksekliğiyle Ağrı Dağı, diğeri ise, aşka karşılık vermeyen vefasızlığıyla yâr... Tabiat ve beşeri güzelliği bir arada sunan bu türküye göre, Ağrı Dağı'nı aşmak güçtür ama imkânsız değildir. Oysa “vefasız yâr”e düşmek, büyük bir belâdır ve bunun verdiği acıya katlanmak mümkün görünmemektedir. Buna göre, kadir kıymet bilen vefalı sevgiliye kavuşmak, Ağrı Dağı'nın zirvesine ulaşmaktan daha güçtür: “Ağrı dağından aştım/Çayır çimene düştüm/Ne belâlı başım var/Vefasız yâre düştüm.”³¹

Anadolu türkülerine hâkim olan motifleri ve tabiatın insan hayatına karışan vazgeçilmez unsurlarını, sözleri Hanife Saban'a ait “Ağrı Dağı'ndan Nazım'a”³² başlıklı türküde bulmak mümkündür. Türküdeki sözler, coşkun bir lirizm, katıksız bir sevgi, samimi bir hasret ve güçlü bir bağlılık temelinde gelişen erdemli hisler uyanıdır. Türkünün her dizesinde, en yüksek

bir coğrafyadan gönüldeki en aziz efendiye selam vardır, Ağrı Dağı'ndan Nazım'a dostane bir şiir vardır:

“Bir güle gonca oldum, allandım
Bir geline duvak oldum, pullandım
Ara sıra bir kuş oldum, yollandım
Ağrıdağı'ndan Nazım'a
Gönlümce selam saldım”³³

Güçlü bir lirizmin açıkça kendisini hissettirdiği ve her biri sanat seviyesine ulaştığı görülen bu kıtalardan varılacak sonuç şudur: Ağrı Dağı, yalnızca Nuh tufanından günümüze intikal eden bir destan ya da efsane değil, aynı zamanda yüreklerde yakılan bir türkü ve en güçlü kalemlere mal olmuş kutsal bir şiirdir.

Şiirler

Türküler, sosyal hayatta tarih boyunca şiirsel metinler olarak sözlü edebiyat örnekleri arasında yer almıştır. Her kültürün dokusunu oluşturan, o dokunun inceliklerini anlatan türkülerin sosyolojik boyutu, edebî boyutundan daha önde olduğu söylenebilir. Türküler, ait olduğu toplumun duygu silsilesinin aynası ve inanışlar manzumesi ile dünya görüşünün tercümesi sayılmaktadır. Topluma ortak bir duyarlılık kazandırmada etkin rol oynar. Başlangıçta, günlük hayatta işlerini yaparken türkü söyleyen insanlar, bireysel ya da grupsal gereksinimlerinden dolayı farklı türlerde şiir geliştirmişlerdir³⁴. Neticede lirik, epik, dramatik, pastoral, didaktik, satirik diye oluşturulan ve adlandırılan türleriyle teşekkül etmiştir. Şiirlerin, insan-doğa ilişkisini düzene koymak, sıradan insanın gözlemleyebildiği halde ifade edemediği olayları ve olguları güzel ve farklı bir dil kullanarak gündeme getirmek ve böylece toplumun sözü olmak gibi işlevleri vardır. Şiir, hemen her zaman, topluma kazandırılmak istenen değerlerin sözcülüğünü üstlenmesi bakımından, ayrıca önemsenen edebî bir tür olmuştur. Bu anlamda şair de kendi toplumunda düşünen, güzel söz söyleyen ve sözü dinlenen bir kişi olarak ekseriyetle kabul ve saygı görmüştür. Bu nedenle “Memleketçi Edebiyat” çerçevesinde Anadolu coğrafyasını dağları,

ovaları ve akarsularıyla anlatan şairler kadar onların ürünleri olan pastoral şiirler de her zaman büyük bir ilgi görmüştür.

Arif Nihat Asya'nın "Dağlar" başlıklı şiirinde, Anadolu dağları şu dizelerle tasvir edilmektedir:

"Dağlar var karanlık, dağlar var beyaz.
Korka korka eteğinden öper yaz;
Ağrıdağ, Babadağ, Gâvurdağ, Ilgaz
Kubbelerdir... dolaşır, aşılmaz." ³⁵

Burada "aşılmaz" olması bakımından ortak özelliği bulunan dağlardan bir kısmı, başında sisi hiç eksik olmadığı için karanlığıyla, kimisi de zirvesinde asırlarca erimeyen bembeyaz karıyla farklılık göstermektedir. Ama asıl farklı olan, her yıl yaz mevsiminin "korka korka eteğinden öptüğü" ve ancak üçte ikisine kadar gövdesine yükselebildiği Ağrı Dağı olmalıdır ki, yüksekliğine karşı duyulan korku, dua ve yakarıyla yenilmeye çalışılmıştır.

Modern Türk şiirinde Mehmet Akif ve Arif Nihat Asya'nın sıkça başvurdukları önemli sığınma yolu bulunmaktadır: Dua ve yakarış... Bunlar, Tanrı'ya yaklaşma, samimiyet ve kavuşma temelinde gelişen dinî bir tasarruf, edebî bir estetik ve Hoca Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Süleyman Çelebi geleneğinden gelen bir inanç zorunluluğudur. Bu zorunluluk, Cumhuriyet dönemi sonrası yazılan şiirlerde sıkça yer alır. Geleneksel inanışlarımıza göre, fizikî de olsa yükseklik, alçak olmanın tersi, yani yüceliktir. Yüksek olan ne varsa, bir anlamda asıl sahibini, yani yaratıcısını hatırlatır. Bu nedenle insanların baş edemedikleri sıkıntı ve belâlardan uzak tutulmaları için ettikleri dua ne ise, anlamakta güçlük çektikleri sanat karşısındaki hayret ve şaşkınlığı bildiren san'î takdis yollu teslimiyet de odur. Ağrı Dağı, bu yaratıcıyı takdis etmeye, yani Allah'ın yüceliği ve azameti karşısında insanı hayret içinde diz çöküp teslim olmaya sevk eden kutsal bir abidedir. Arif Nihat Asya'nın "Ağrı" adlı manzumesinde, işte bu içtenliğin, bu samimi inanışın ve teslimiyet duygusunun hava-

sı sezilmektedir. Şaire göre Ağrı Dağı'nın zirvesinde olmak, Allah'a daha yakın olmak anlamına gelmektedir. Ulaşmak için Allah'ın varlığına, gerekli olan yalnızca iki sanat vardır: Biri, yüksekliğiyle adından söz ettiren tekellüm mekânı Tûr-i Sinâ'yı³⁶ çağrıştıran Ağrı Dağı, yani heybetiyle tefekküre sevk eden büyük sanat, diğeri ise insanı uçurmaya muktedir bir çift kanat:

"Bir abide istersen eğer, Ağrı'ya git!
Yükseklerden gelen büyük çağrıya git!
Çıkmışken, yolcu, Ağrı'nın zirvesine,
Dönmek ne demek? Kanatlanıp Tanrı'ya git!"³⁷

Tarihe mal olmuş bir efsanedir namı diğer Ararat. Öfkesi gibi şefkati de bir başka yansıması eteğini mesken edinenlere. Kızdığı zaman ateş kusmuş etrafına, izleri hâlâ belli lav püskürtmüş; merhamete geldiğinde de mazlumların sığınağı olmuş; dertlileri, sevdalıları kucaklamıştır. En yükseklerden gözetlemiş çevresini. Alçaklardan ve alçaklıklardan uzak, Allah'a yakın durmuş hep. Dağın, edebiyat tarihimizin önemli simalarından Arif Nihat Asya'nın kaleminde yukarıdaki mısralarla ifadesini bulmuş olması da bu yüzdendir.

"Dağlara" adlı bir başka şiirinde, dağları adeta kelimelerle resmeden Arif Nihat Asya, dünyanın neredeyse tamamen dağlardan meydana geldiğini, aradan çekilmeleri halinde geride dünyadan bir eser kalmayacağı fikrini ifade etmektedir. Sanki asıl olan dağlardır bu dünyada ve Allah bu yüzden dağları özene bezene yaratmıştır. Dağların yanında diğer yerler yalnızca bir "şaka" olsun diye oluşturulmuş gibidir. Şair, ileri sürdüğü tasavvur ve tezlerle insanı bu doğa harikası karşısında hayran bırakmakta oldukça başarılıdır:

"Doruk beyaz, dere mavi;
Kartal, süzülür yuvadan;
Yaratırken şu dünyayı
Etekler, yeşil çuhadan..
Yuvası vardır kayadan.

AĞRI DAĞI'NIN BİR DEĞER OLARAK EDEBİYATIMIZA YANSIMASI

Yeri, göğüyle yaradan,
Dağlar, koskoca dünyayı
Dağlarda kartopu diye
Dağı sahiden yaratmış,
İkiye böler ortadan...
Birbirine ay atan
Geri kalanı şakadan!
Ki nesi kalır dünyanın
Kızlar... ki dudakları al...
Kurtlarına helal olsun
Dağları çeksen aradan?
Alları, değil boyadan.
Ne alırlarsa ovidan!"³⁸

"Dağ" kültü, edebiyatımıza öteden beri hayret ve şaşkınlığa yol açan, büyüklüğün ve yüceliğin sembolü olarak yansımıştır. Şair Arif Nihat Asya, Ağrı Dağı'nı "yükseklerden gelen büyük çağrı"ya yol almış kutsal bir abide olarak tasvir etmekteydi. Aynı dağ, bu kez Ahmet Muhip Dranas'ın "Ağrı" adlı şiirinde benzer bir samimi inançla, "sonsuzluğa doğru kalkan, göklerde demirli sihirli bir gemi"ye dönüşmektedir. Dranas'ı, önünde secdeye kapandığı bu dağın mucizevî varlığında, sesizlik içindeki korkuyu yaşarken görüyoruz:

"Vardım eteğine, secdeye kapandım;
Koşup bir koluna sımsıkı abandım.
Karlı başın yüce dedikleyin yüce.
Sükûn içindeki heybetin gönlümce
Sonsuzluğa doğru kalkacak sihirli
Bir gemi gibisin göklerde demirli"³⁹

Şair Ahmet Muhip Dranas, aynı şiirinin devamında, Ağrı Dağı'nı göklerde şahlanan bir Tanrı'ya benzetmekte ve kendi şahsında bütün insanlık, eteklerine kapanırken dilediği kısmeti bulma umudundadır. Nitekim, insanların içinde bulunduğu serüven, gece ile gündüzü birleştiren/ barıştıran, "sonsuzluğa doğru ilk uçtan gelen" bu dağ ile Allah arasında yaşanmaktadır:

"Ey, gök perdelerde şahlanan tanrısâl!
Bir ucu Allah'ta ve sende bir ucu

Eteklerindeyiz işte. Ve bir masal
Başlıyor serüvenlerin en korkuncu:
İçinden gelmişiz sana, atlı yaya,
Gökyüzüne doğru yürüyen yeryüzü,
Attığımız okta kısmeti bulmaya.
Barıştıran sınır geceyle gündüzü;
Ağrı'ya eş yüce bir dağ yok içimde
Ey sonsuza doğru ilkuçtan gelen Dağ!
Ne kadar cüceyim dert ve sevincimde!
Göğü perde perde delip yükselen Dağ!"⁴⁰

Bahattin Karakoç ise, Ağrı Dağı'nı yerle gök arasında sırlı bir düğüme, secdeden doğrulmuş bir âşığa benzetmektedir. Ağrı Dağı, şairin mısralarında "fiziğini aşmış bir aşk sultanı" gibidir. Aynı zaman diliminde kendi konumu itibariyle güneşi ilk ve son gören tek varlıktır. Adeta zamana geçit vermeyen bu dağ, sonsuza açılan bir köprüdür. Ona konmayan kuş, esmeyen yel, tepeden tırnağa sevda kesilmeyen can ve onda gezmeyen kurt, gerçek anlamından uzaktır. Yanına vardığında secdeye kapanan şair, ayrıldığında kutsallığına adanır:

"Doğubayazıt'ta sokuldum ona,
Gözlerim Ağrı'ya asılıp kaldı,
İstedim yüreğim şavkıyla yuna,
Yaşadığım sevda sanki masaldı...
Gökce gülümsedi, gülce ürperdim
Sarıldım Ağrı'ya bir kurt gibi aç
Koştum eteğine, verse öperdim...
Yedi renkli düşüm yetmiş bin kulaç.
Yüz sürmek payedir, aşk dergâhına.
Dedim ey kutlu dağ artık elveda,
.....
Civansın, soylusun, teksin dünyada!"⁴¹

"Bizim Dağlar" başlıklı şiirinde, Bingöl dağlarını çiğdemlerle, Sultan dağını meleşen ak kuzularla, Yıldız dağını ekilmiş tarlalarla, Kaz dağını beyaz bulutlarla özdeşleştiren Cahit Külebi, Ağrı Dağı'nı da çocukluğundan kalma bir etkiyle dile getirmektedir:

KEMAL EROL

“Ararat dağı, anamın pişirdiği,
Çocukluğumda yediğim nişastadır.”⁴²

Ağrı Dağı, Nezihe Araz’ın “Ağrı Dağına Sesleniş” adlı şiirinde “Yeryüzünü göklere bağlayan hudut dağı”dır. Yalnızca korku salmakla kalmaz bu dağ, belki de gönülleri uhrevî bir heybetle tedip eder. Ağrı Dağı, Allah’a en yakın olmakla insanı gerçek dosta çeken bir yoldur, bu yönüyle umuttur:

“Ey yeşil bir ovanın, bağrından yükselen dağ!.. Ey beni dosta çeken, korku ve umut dağı!...
Gök, seninle paylaşmış, sevincini, yasını.
Hasretin cemresidir, başımda tüten efkâr.
Gönlümü o uhrevî, heybetinle çelen dağ;
Yeryüzünü göklere bağlayan hudut dağı;
Sevdah gül elinde, bulduk haslar hasını.
Gönlümde lâv misâli, kaynayan dalgalar var.”⁴³

Mustafa Necati Karaer, “Anadolu Penceresi” adlı şiirine “Yüreğimin ortasında Ağrı Dağı”⁴⁴ mısrayla başlarken; Turgut Uyar, yalnızca gönüllerde değil, “haritada bile ne heybetli durursun”⁴⁵ diyecek kadar büyük bir hayranlıkla dizelerini örmektedir. Ağrı Dağı, Behçet Kemal Çağlar’ın aynı duyguyla 1937’de Doğubayazıt’ta yazdığı bir şiirinde “halk türküsünde isyan, atasözünde öğüt”tür.⁴⁶

“Üstüne gök kubbenin çatıldığı tapınak,
Ot görmemiş bozkırlar, kat kat yeşil yamaçlar,
Eski boy boy göçlere bağrını açan konak,
Anadan doğma keller, topukta sırma saçlar,
Yiğitliğin kulesi, güzelliğin kurnası,
Keskin dertler, kestirme ilâçlar diyarı hey!
İnsan yaratışının tarih boyu potası
Ey ciritler, kalemler, oraklar, yatağanlar,
Harcı insan kanydı, tozları insan külü,
Ey turnalar, şahinler, ibibikler doğanlar,

İçi dışı tütsülü, suyu seli büyü...
Selce taşıp rahmetçe yağınlar diyarı hey!”⁴⁷

Doğubayazıt’ın sınır köyü Çetenli’de yedek subay-öğretmen olarak görev yaptığı sırada yazdığı Ağrı Dağı’nın ihtişamından mülhem şiirinde Alptekin Topal, kendisinden yaklaşık altmış yıl önce Behçet Kemal’in aynı yerde Ağrı Dağı’na karşı hissettiklerini yaşayacaktır. Onun duygularını besleyen başlıca unsurlar, bu dağın, toplumun zihnine kazınmış temel anlamlarıdır: Ağrı Dağı, dağlar dağıdır, gönül dağıdır; umut dağı, fikir dağıdır; dertlilere dost, hainlere hasımdır:

“Ağrı dağı başın yüce,
Bulutlarla yarışsın,
Tendürek’le buluşursun,
Kartallara yuvasın sen,
Erişilmez böyle güce,
Yıldızlara karışsın,
Bayazıt’la konuşursun,
Dertlilere devasın sen,
Diğerleri sanki cüce,
Küskünlerle barışsın,
Hainlerle vuruşursun,
Şiirlere tema’sın sen,
Dağlar dağı Ağrı dağı.
Gönül dağı Ağrı dağı.
Umut dağı Ağrı dağı.
Fikir dağı Ağrı dağı.”⁴⁸

Günümüz genç sairlerinden Mehmet Ali Demircan’ın “Di Gel Di Yarım Di Gel Da” şiirinde Ağrı Dağı, sabrı ve ulaşılmazlığı sembolize etmektedir. Ağrı Dağı’nın zirvesine ulaşmak ne kadar zor ise, sevgiliye kavuşmak da bir o kadar güçtür:

“Gönlüme koyduğun aşkın yakar kor gibi,
Ha Ağrı ha sen, kavuşmak artık zor gibi,
Hak adına bir kez n’olur gelsen Yar gibi,
Di gel di yârim, di gel da, yarım tükendi.

Ağrı dağı gibi benden sabır bekleme,

AĞRI DAĞI'NIN BİR DEĞER OLARAK EDEBİYATIMIZA YANSIMASI

Serce canlı ufak kalbe yükler yükleme,
Bu kuluna melek gibi yüzün saklama,
Di gel di yârim, di gel da, varım tükendi.”⁴⁹

Âşık edebiyatında insan ve doğa güzelliklerini işleyen koşmalar, genellikle âşık olunan bayan veya çok sevilen dağ, deniz, orman, hayvan, çiçek gibi unsurları işleyen güzellemeler önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlamda pek çok güzellemeye konu olan Ağrı Dağı, Âşık Kerem’in aynı adı taşıyan şiirine güneşin ilk doğduğu yer olarak yansır. Ayrıca “taşı toprağı cevher, işinden sual olunmaz; yazı kışı belirsiz, rüzgârlara dest, dertlilere dost” diye tasvir edilmektedir:

“Sana derler Ağrı Dağı
Ne yanandır başın senin
Belirsizdir yazın kışın
Hiç tükenmez kışın senin

Rüzgarlara dest olmuşsun
Dertlilere dost olmuşsun
Hep dağlardan üst olmuşsun
Erciyeş’tir eşin senin

Eksik olmaz karın yağar
Bulutlar birbirin kovar
Evvel güneş sana doğar

Cevahirdir taşın senin

Kerem eydür geldim gittim
Şu fani dünyaya nettim
Ululara sual ettim
Kimse bilmez işin senin”⁵⁰

Yaşar Kemal’in “biz ne kadar yaklaşırsak, o kadar büyüyor” diye sözünü ettiği ve “insan göz açıp doruğa şöyle ürpermeden, içinden ıssız, yapayalnız kalmış bir korku geçirmeden bakamıyor”⁵¹ diyecek kadar yüksek bulunduğu Ağrı Dağı, pek çok halk ozanının manzumelerinde dert babasıdır. Karacaoğlan’ın kimi şiirlerinde kabul makamı olan dağ, bazılarında da sorunların çözüm mercii ya da son çarenin arandığı sığınma yeri olarak yer

alır. Aşağıdaki manzume, sevgilisini kaybeden Karacaoğlan’ın çare bulması için sığındığı dağa hitabından bir örnektir:

“Ağrı Dağı’nın taşında,
Avcılar gezer başında.
Yar yitirdim on beşinde,
Sana geldim, Ağrı Dağı.

Ağrı Dağı’nın başı taşlı,
çelenleri Hüma kuşu
Yar yitirdim hilâl kaşlı.
Sana geldim, Ağrı Dağı.

Karacaoğlan, döne döne;
Gezer, dağlar yana yana
Yitirdim yarım bir suna,
Sana geldim, Ağrı Dağı.

Ağrı Dağı’nın eteği,
Çevresi aslan yatağı.
Kalkımış kervan otağı,
Sana geldim Ağrı Dağı.”⁵²

Edebiyatımızda, Ağrı Dağı üzerine gerek ‘Memleketçi Edebiyat’ çerçevesinde ve gerekse 1980 sonrası serbest şiir kapsamında yazılmış pek çok manzumenin yanında halk şair ve ozanlarımızın bu sahadaki mahsullerini de unutmamak gerekir. Anadolu’da tarihî, dinî, efsanevî ve hatta siyasî ve kültürel özellikleri yanı sıra yüksekliğiyle de emsal tanımayan Ağrı Dağı’nın konu olduğu şiir sahasındaki yeri, M. Şevki Özdemir’in 1941’de yazdığı “Ağrı” başlıklı şiiriyle adeta özetlenmiş gibidir:

“Başından geçmiştir çok ceng ü cidâl.
Bu iklimde sensin bir tek “feodal”!
Ne sultan tanırsın, ne de bir kral.
Okursun her yana fermanı Ağrı.”⁵³

Sonuç

Ağrı Dağı⁵⁴ ve Nuh’un Gemisi, öyküleriyle dünyanın en çok ilgisini çeken efsanevî zenginlikleri arasında yer almaktadır. Bu nedenle başta

Ağrı Dağı olmak üzere bütün Anadolu dağları, gerek ekosistem özellikleri açısından ve gerekse barındırdıkları biyolojik çeşitlilik bakımından dünyanın her yerinde bilhassa konunun uzmanları tarafından fazlaca ilgi görmüştür. Ağrı Dağı'nın, diğer dağlara göre bu ilginin daha da merkezinde yer alıyor olması, yükseklik ve Nuh'un Gemisi'nden gelen artılarına bağlanmaktadır. Bu yönüyle emsallerine nazaran edebiyat alanına da daha fazla konu olduğu söylenebilir.

Ağrı Dağı, serhatların güçlü bekçisidir; varlığı, dağ gibi güvencedir. Bu yönüyle siyasi bir simgedir. Dağın dinî motiflerle yüklü manevî yönü de ağırlıktadır. Etrafında teşekkül eden pek çok efsanevî anlatılarla beslenmektedir. Ağrı Dağı, Hz. Nuh'un gemisinin tufanda asılı kalması dolayısıyla insan ve hayvan neslinin devamına kaynaklık etmiş olması bakımından kimi çevrelerce kutsal bir abide olarak görülmektedir.

Başlangıçtan günümüze kadar insanlığın hemen bütün kesimlerinin konu ile ilgili anlatılan görüş ve inanışlarından şu sunucu çıkarmak mümkündür: Ortada şu veya bu şekilde yaşanmış bir olay vardır. Nuh'un gemisinin bulunduğu dağın, Hıristiyanlarca Ağrı Dağı olduğu iddia edilse de İslâmî çevre ve inanışlara göre bu dağ Cûdi Dağı'dır. Mekân ister Ağrı Dağı, ister Cûdi dağları olsun, burada tüm zamanların en büyük sel felaketinin ve tahminlerin ötesinde bir can kaybının yaşandığını bilim de savunmaktadır. Ancak tufandan kurtulan tüm insanların ve tüm canlı türlerinin, her birinden birer çift olsa bile, bugünkü ileri teknolojinin eseri gemilere dahi sığmalarını düşünmek oldukça güçtür. Bu nedenle sözü edilen Nuh'un Gemisi'nin, dolayısıyla Ağrı Dağı'nın dinî açıdan yalnızca önemli birer sembolden ibaret olduğu da savunulmaktadır. Buna göre, Ağrı Dağı ve onun etrafında teşekkül eden efsaneler, belki de içinde insanlığı yakından ilgilendiren önemli bir mesajı barındıran bir simge durumundadır. İşte edebiyat, bu sembolik değeri ve simgesel anlamı irdelemek üzere muhtelif anlatım türleriyle devreye girmiştir. Ağrı dağı

yüzyıllardan beri dini yorumlara, mitoloji ve efsanelere konu olagelmiş, edebiyat ürünlerinde canlandırılmıştır. Ağrı çevresinde çeşitli devirlerde yaşayan topluluklar - Türkler, İranlılar, Ermeniler ve Araplar da bu kutsal ve coğrafi ayrıcalıklı ili ve dağı edebiyat türlerinde çeşitli şekillerde işlemişlerdir.

Vuku bulduğu mekânın net tespit edilmesi durumunda yeryüzünün jeolojik, arkeolojik hatta antropolojik tarihi açısından önemli yeni bilgilere ulaşmak anlamına gelen Nuh Tufanı, insanlık tarihinde yaşanmış eşsiz bir tabii felaket olarak kabul edilmektedir. Nuh'un Gemisi ve Ağrı Dağı da canlılar âlemini bu felaketten kurtaran vasıtalar olarak rol oynamaktadır. Anlamli birer simge mahiyetinde ele alınan bu iki vasıtaya kayıtsız kalmamamız, kültürel duyarlılığımızın göstergesi sayılması bakımından önemlidir.

Ağrı Dağı, efsaneler diyaridir. Çeşitli halkların farklı nedenlere bağlı sahiplendiği kültürel bir mozayığın kaynağıdır. Onlarca halk hikâyesine konu olmuş, yüzlerce türküye malzeme teşkil etmiş ve binlerce şiirin de temasını oluşturmuştur. Zulmün ve zalimin karşısında, hakkın ve haklının yanında; esarete hasım, özgürlüğe dost kimliğiyle sembolleşmiştir. Acıların, sevdaların, ayrılık ve kavuşmaların dile getirildiği sözlü veya yazılı ürünlerimizin pek çoğuna hayranlık uyandıran sembolik değerlerle yansımıştır. Ağrı Dağı, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da edebiyatımızın önemli kaynaklarından biri olmaya devam edecektir.

DİPNOTLAR

- 1 "Ey yeryüzü, suyunu yut, ey gökyüzü suyunu tut, denildi, su kesildi ve iş olup bitti. Gemi, Cûdi üzerinde durdu. Zalimler topluluğuna da uzak olsunlar denildi ve helak edildi"(Hûd-44)
- 2 Hıristiyanlar, Nuh'un gemisinin "Ararat" (Ağrı) Dağı'nda, Müslümanlar ise, Şırnak ve Silopi kentleri arasında yer alan 2114 metre yüksekliğindeki Cûdi Dağı'nda olduğuna inanmaktadır. Çünkü Tevrat'ta ve Kuran'da böyle geçmektedir. Nitekim, "Ararat" sözcüğünün "Urartu" sözcüğünden bozma olduğunu öne sürenlere bakılırsa Cûdi olasılığının biraz daha yüksek olduğu görünmektedir. Çünkü, Cudi Dağı'nın bulunduğu bölge Urartuların bölgesidir. Ayrıca rivayete göre, kırk gün kırk gece süren yolculuğun sonunda Nuh'un karaya gönderdiği kuşun, ağzında bir zeytin dalıyla geri dönmesi de bu görüşü ol-

AĞRI DAĞI'NIN BİR DEĞER OLARAK EDEBİYATIMIZA YANSIMASI

- dukça destekliyor. Kaldı ki Ağrı Dağı'nda zeytin ağacı hiç yoktur. Oysa Cudi Dağı'nın güney kesimleri zeytinliklerle doludur.
- 3 Dünya üzerindeki birçok kültür, Nuh'un Gemisi'nin, kendi coğrafyalarında yer alan bir dağın tepesine oturduğuna inanır. Örneğin, bu kutsal dağ Grekler için "*Parnassus*", Babililer için "*Nimus*", Asurlular için "*Nizar*", Hindular için "*Himavat*", Inkalar için And Dağları'nın zirvesi, Aztekler ve Toltekler için "*Colhuacan*", Hristiyanlar için "*Ararat*" (Ağrı Dağı), Müslümanlar için "Cudi"dir. Nuh'un Gemisi söylencesine ve onun bulunduğu yere ilişkin, Tevrat ve Kuran'daki anlatımlar en yaygın inançlar olarak kabul edilmekle birlikte, Nuh'un Gemisi ve "Tufan" söylencelerinin yalnızca Ortadoğu kökenli olduklarını öne sürmek doğru değildir. Tufan, yani insanların "günahlarından ötürü Tanrı tarafından cezalandırıldıkları" ve bir zamanlar yeryüzünün bir bölgesini ya da tümünü suların basıp tüm yaşamın sona erdiğine, sonra yeniden başlatıldığına ilişkin inanç, gelmiş geçmiş tüm uygarlıkların söylencelerinde yer alan bir inanıştır. İskandinavlar'dan Mayalar'a, Çinlilerden Hopi Kızılderililerine, Sümerlerden Alaska'da yaşayan Tlingitlere kadar, değişik adlarla anılmakla birlikte, tüm insan topluluklarının bir "Nuh"u, "hayvan çiftleri", bir "gemi"si ve tabii ki bir "dağ"ı vardır. Bu "seçilmişler" in yolculuğunun süresi ise 6 altı gün altı gece, altmış gün altmış gece ya da elli iki yıl arasında değişmektedir. (<http://www.mbirgin.com/1&TopicID=447&>) Ayrıca bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: Safvet Senih'in *Die Arche Noahis'*den çevirdiği "Tufan Gerçeği ve Nuh'un Gemisi", *Sızıntı*, S.54, Temmuz 1983.
- 4 Nuh Tufanı ve Nuh'un Gemisi ile ilgili, antik kaynaklardan bugüne kadar gelen görüşlerden bazıları şöyle: "MÖ 5. yüzyıldan kalan el yazması Sarmatian Belgeleri'nde Nuh'un Gemisi'nin Asur'un kuzeyindeki dağlarda yer aldığı bildirilir. MÖ 5. yüzyıldan kalan Babil'deki işgalden dönen Yahudiler için yazılan Aramice söylencelerinde Nuh'un Gemisi'nin Urartu bölgesi olduğu ifade edilir. MÖ 275'de Kildanilerin en büyük rahibi ve tarihçisi olan Berossus'un diğer yazarlar tarafından aktarılan bilgilerinde, Nuh'un Gemisi'nin Anadolu'nun kuzeyinde yer aldığı söylenmektedir. MS 75'te Roma egemenliği altında yaşamış bir Yahudi olan Josephus ise, Nuh'un Gemisi'nin yeri olarak Anadolu'nun kuzeyini göstermektedir. 180'li yıllarda Nuh'un Gemisi ile ilgili bilgi veren Theophilus, geminin Arap Dağları'nda olduğunu belirtse de 3. yüzyılda Nuh tufanı hakkında kısa bilgiler veren Eusebios, geminin yerinin Van Gölü'nün güneyi olduğunu belirtmektedir. Tarihçi Faustus, Suriye İncili'nden hareketle gemi kalıntısının Anadolu'da Mardin'in Nusaybin ilçesi yakınındaki Cudi Dağı'nda olduğunu bildirmektedir. Aynı zamanda, 10. yüzyılda Nuh tufanı hakkında bilgi veren El-Mesudi de Nuh'un Gemisi'nin Cudi Dağı'nda olduğunu belirtirken, 12. yüzyılda Benjamin Tudela, Ağrı bölgesine yaptığı iki günlük gezi notlarında Nuh'un Gemisi'nin burada olduğunu kaydetmiştir. 1254 yılında William Rubruck de Ağrı ile ilgili gezi notlarında, Nuh'un Gemisi'nin bulunduğu dağlardan birinin büyük değerinin küçük olduğundan söz etmektedir. 13. yüzyılda İslâm tarihçisi İbni-El-Mid ise, Roma İmparatoru Heraklius'un Nuh'un Gemisi'ni ve şehrini görmek için MS 7. yüzyılda Cudi Dağı'na tırmanmak istediğini aktarmıştır. Ünlü seyyah Marco Polo, Ağrı Dağı'nın yakınlarına yapmış olduğu geziden bahsederken, Nuh'un Gemisi'nin Ağrı Dağı'nda olduğunu ifade ettiği bilinmektedir. 1647'de Adam Olearius "The Voyagers and Travels of the Ambassador" adlı eserinde, Nuh'un Gemisi'nin Ağrı Dağı'nın zirvesinde bulunduğunu söylemektedir. 1722'de Pierre Daniel Huet "Territorial Paradise" adlı hatıra kitabında, Nuh'un Gemisi'nin Ağrı Dağı'nın zirvesinde olduğunu kaydetmektedir. (<http://www.mbirgin.com/?Ctrl=Cevap&PageNo=-1&TopicID=447&>)
- 5 <http://www.mbirgin.com/1&TopicID=447&>
- 6 Yaşar Kemal, *Bu Diyar Baştanbaşa I(Nuhun Gemisi)*, Adam Yay., I. Bsk., İst. 1996, s.179.
- 7 Yaşar Kemal, *age*, s. 176.
- 8 Yaşar Kemal, *age*, s. 176.
- 9 Yaşar Kemal, *age*, s. 175.
- 10 Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C.: 7, "Efsane" mad., İst. 1988.
- 11 <http://www.turizm.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?>
- 12 Yaşar Kemal, *Ağrı Dağı Efsanesi*, Cem Yay., İst. 1970.
- 13 Yaşar Kemal, *Binboğalar Efsanesi*, Can Yay.,İst. 1971.
- 14 Romanın asıl konusu, asırlar boyu Toros Dağlarında varlık gösteren Yörüklerdir. 18-19.yy siyasi çalkantılarda binlerce yıldır konar göçer olarak yaşayan Yörüklere-göçerlere yerleşik hayata geçmeleri için çeşitli baskılar uygulamıştır. Yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde geriye sadece birkaç Yörük obası göçer durumda kalmıştır. Roman işte bu kalan son Yörük obasının çektiği sıkıntıları anlatmaktadır. Yörükler yayladan ovaya inmişler ancak konacak bir düzlük bulamamışlardır. Oysa Yörüklerin yüzlerce yıldır kışlak olarak kullandığı düzlükler parsellenmiş çeşitli insanlara tapulandırılmıştır. Nereye gitseler halk onlara saldırmakta ya da para koparmaya çalışmaktadır. Bütün bu olayların çevresinde Horasanlı Demirci Haydar Usta'nın torunu Kerem ve Yörük güzeli Ceren'in arasında yaşanan acıklı aşk öyküsü anlatılmaktadır. Roman, Yörüklerin Hidrellez şenliklerinde, kış için sığınacak toprak bulma dilekleri ile başlar. Ne var ki kış onlar için bir yok oluş öyküsüne dönüşecektir. Bu nedenle eser, Yörüklerin yok oluşuna yakılmış bir ağıt olarak kabul edilebilir.
- 15 Ramazan Kaplan, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*, Akçağ Yay., III.Bsk., Ankara 1997, s.20.
- 16 Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz.:Kemal Erol, *Talip Apaydın'ın Hayatı,Roman ve Öyküleri Üzerine Bir Araştırma*,Yayımlanmamış Doktora Tezi,Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,Van 2005.
- 17 Yaşar Kemal, *Bu Diyar Baştanbaşa*, Adam Yay., İst. 1996.
- 18 Mustafa Bilgili, *Ağrı Dağı'na Yolculuk*, Belge Yay, İst. 1997.
- 19 Bop Phillips, Tim Lahaye; *Ağrı Dağı'nın Gizemi, Babil'in Dirilişi 2*, Neden Kitap, İst.2005.
- 20 Ermeni Yazarlar Birliği Başkanı Levon Ananyan, konuya ilişkin düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: "Bizim için Ararat'ın (Ağrı Dağı) anlamını bilseydiniz, kamyonlarla onu buraya taşırdınız! Sizin için bir dağ orası, bizim için kökümüz!... Biz duygusal bir halkız. Siz Ararat'ı isteriz diye korkuyorsunuz, ama o bizim için kalbi bir mesele." Ağrı Dağı (Ararat) Ermenilerin Ergenokon'u, hatta Göktürk yazıtları gibidir. Ermenilerin Nuh'un çocuklarından türediklerine inanırlar. Kadim Ermeni inancına göre Nuh Tufanı Ermeniler için sadece büyük bir felaket değildir, aynı zamanda Allah katından kendilerine gelen büyük bir ceza ve sınavdır da. Diğer

- Hristiyan mezheplerinde de az çok benzeri yaklaşımlar vardır. Fakat Ermeniler kadar kendisini Ağrı Dağı'yla, onların deyişle Ararat ile özdeşleştiren azdır. Her şeyden önce coğrafi yakınlık, duygusal yakınlığı da getirmiştir. Belki de dinden bağımsız olarak, çok tanrılı dönemden dağa tapma geleneğinin genlerde taşınmasıdır bu bağlılık. Osmanlı ve evvelinde de bu sevgi rahatlıkla görülebilir. Tüm heybetiyle yükselen Ağrı Dağı Ermeniler tarafından eteklerinde buluşma yeri olarak algılanmıştır. Fakat tarihin hiçbir döneminde Ağrı Sevgisi bugünkü kadar 'yüce' olmamıştır. Günümüz Ermenileri Ağrı'ya adeta tapınmaktadırlar. Ağrı'yı görünce akıllarına sadece Ermenilik ve intikam ateşi gelmektedir." (Sedat Laçiner, "Ermeni Sorunu'nda Ağrı Dağı'nın (Ararat) Anlamı" *USAK stratejik Gündem*, s.12, 2006)
- 21 İhsan Nuri Paşa'ya ait *Ağrı Dağı İsyanı* adlı bir başka eser ise, tarihsel arka planıyla öne çıkması, bir dönemin siyasal ve toplumsal problemlerine ışık tutması bakımından önemlidir. (İhsan Nuri Paşa, *Ağrı Dağı İsyanı*, Med Yay., İst. 1992.) Hikmet Tanyu'nun *Nuh'un Gemisi, Ağrı Dağı, Ermeniler* adlı kitabı da, *Ağrı Dağı İsyanı* ile yakın bir kulvarda ama karşıt tezle kaleme alınmıştır. Ağrı Dağı'nın Ermeni sorununda taşıdığı anlamı detaylarıyla anlatması bakımından ilgi çeken bir eser olmuştur. (Hikmet Tanyu, *Nuh'un Gemisi, Ağrı Dağı, Ermeniler*, Burak Yay, İst., 1989)
- 22 Ece Temelkuran, *Ağrı'nın Derinliği*, Everest Yay., İstanbul 2008.
- 23 Pertev Naili Boratav, *Halk Edebiyatı Dersleri*, Ank. 1943, s.127.
- 24 Bkz: Hikmet Dizdaroğlu, *Halk Şiirinde Türler*, TDKY, Ank.1969, s.102.
- 25 "Ağrı dağın eteğinde uçan güvercin olsam
Bu bendeki aşk değil cano söyle bana nere gidem
Türkü olsam dillerde cano diyar diyar dolansam Sen
orada ben burada başım yine belalarda
Başımdaki sevdayı karlı dağlara mı yazsam
Koyma beni buralarda cano söyle bana nere gidem
Bu bendeki aşk değil cano söyle bana nere gidem
Başımdaki sevdayı karlı dağlara mı yazsam
Oy ben nidem nasıl edem başım alıp nere gidem Bu
bendeki aşk değil cano söyle bana nere gidem (http://www.turkudostlari.net)
- 26 http://www.turkudostlari.net/search.asp
- 27 Cem Dilçin, *Türk Şiir Bilgisi*, TDK Ank., 1983, s.291
- 28 http://www.turkudostlari.net/search.asp
- 29 "Her mevsimde gelin gibi süslenir,
Yükseğinde kartal, şahin beslenir,
Nida eder her bir yana seslenir,
Dost olana vardır aşu Ağrı'nın"
- 30 http://www.turkudostlari.net/search.asp
- 31 http://www.turkudostlari.net/search.asp
- 32 "Bir bardaklık türküde demlendim,
Bir papatyada ballandım,
Bir söğüdün yapraklarında estim,
Bir sazın telinde dillendim,
Ay ışığında yıldız böceğine çaldım,
Mordağım da çiğdem çiğdem dikildim,
Anadolu'mun rüzgarında serinlendim,
Dolu vurdu her yanımdan kanadım,
Harmanımda güneşlendim, aylandım,
Ağrıdağı'ndan Nazım'a
- Ağrıdağı'ndan Nazım'a
Ağrıdağı'ndan Nazım'a
Gönlümce şiirlendim.
Gönlümce Şiir saldı.
Gönlümce Şiir yazdım."
- 33 http://www.agriliyiz.net/tr/agri-siirleri.html
- 34 http://www.turkiyeforum.com/siir-nedir-vt4290.html
- 35 Arif Nihat Asya, *Bir Bayrak Rüzgâr Bekliyor*, İst. 1923, s.97.
- 36 Tûr Dağı, Allahü teâlânın Mûsâ Aleyhisselâm'ı peygamberlikle müjdelediği ve sonra Tevrât'ı indirdiği, Kızıldeniz'in kuzeyinde, Asya ve Afrika kıtalarının arasındaki Sinâ yarımadasının güney kısmında yer alan dağdır. Allahü Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de meâlen buyurdu ki: Biz Mûsâ'ya Tûr-i Sinâ yanında, sağ tarafından nidâ ettik ve münâcât ettiği (yalvardığı) hâlde kendisine yüksek merteye verdik. (Meryem sûresi: 52)
- 37 Arif Nihat Asya, *Şiirler*, Devlet Kitapları, İst. 1971, s.80
- 38 Arif Nihat Asya, *Kökler ve Dallar*, İst. 1973, s. 86,87
- 39 Ahmet Muhip Dranas, *Şiirler*, T. İş Bankası Y., İst. 1974, s. 129-137
- 40 Ahmet Muhip Dranas, *age*, s. 129-137
- 41 Bahattin Karakoç, *Dolunay Dergisi*, İst. 1986, S.5, s.23-25.
- 42 Cahit Külebi, *Rüzgâr*, İst., 1954, s.64.
- 43 http://www.turkiyeforum.com/siir-nedir-vt4290.html
- 44 Mustafa Necati Karaer, *Sevmek Varken*, İst. 1972, s.107
- 45 Hüseyin Tuncer, İsmet Alpaslan; *Şiirlerle Türkiye*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara 1995, s.249.
- 46 http://www.forumturka.gen.tr/b/behcet-kemal-caglar-guzelleme-t60272.0.html
- 47 http://www.forumturka.gen.tr/b/behcet-kemal-caglar-guzelleme-t60272.0.html
- 48 http://www.Antoloji.Com/alptekin
- 49 http://www.turkiyeforum.com/siir-nedir-vt4290.html
- 50 Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C:2, İst. 1971, s.730
- 51 Yaşar Kemal, *Bu Diyar Baştanbaşa I(Nuhun Gemisi)*, Adam Yay., I. Bsk., İst. 1996, s.179.
- 52 Cem Dilçin, *Türk Şiir Bilgisi*, TDK Ank., 1983, s.280
- 53 http://www.agriliyiz.net/tr/agri-siirleri.html
- 54 Ağrı Dağı, Kitabı Mukaddes'te (Tevrat'ta) 'r-r-t' olarak anılmaktadır. Daha sonraki dönemlerde verilen 'Ararat' adının kökeni de bu... 'r-r-t' nin, MÖ 9. ve 6. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu merkez olmak üzere Transkafkasya ve Kuzeybatı İran bölgesinde çok güçlü bir krallık kuran Urartu'nun 'İbranice' adı olduğu da uzmanlarca belirtilmektedir. Ermeniler 'Masis' (yüksek dağ), İranlılar 'Kuh-i Nuh', Araplar da 'Cebel-ül Haris' demişler. Türkler ise 11. yüzyılda 'Anadolu'ya geldiklerinde; önce 'Ala Tav' (yüce dağ), zaman içinde de 'Eğir Dağ' ve 'Ağır Dağ' adını vermişlerdir. (http://tarih-tarih.blogspot.com/2007/11/tufan-ve-nuhun-gemisi.html)

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

- Alpaslan, İsmet; *Her Yönüyle Ağrı*; Yıldızlar Ofset Y., İstanbul 1995.
; *Şiirimizde Ağrı*, MEBY, Ankara 1988.
- Asya, Arif Nihat; *Kökler ve Dallar*, Ötüken Yay., İstanbul 1973.
; *Bir Bayrak Rüzgâr Bekliyor*, Ötüken Yay., İstanbul 1923.
; *Şiirler*, Devlet Kitapları, İstanbul 1971.
- Banarlı, Nihat Sami; *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C:2, İst. 1971
- Bilgili, Mustafa; *Ağrı Dağı'na Yolculuk*, Belge Yay, İst. 1997.
- Bop Phillips, Tim Lahaye; *Ağrı Dağı'nın Gizemi, Babil'in Dirilişi 2*, Neden Kitap, İst. 2005.
- Boratav, Pertev Naili; *Halk Edebiyatı Dersleri*, Ank. 1943
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C.: 7, "Efsane" mad., İstanbul 1988.
- Dilçin, Cem; *Türk Şiir Bilgisi*, TDKY Ankara 1983.
- Dizdaroğlu, Hikmet; *Halk Şiirinde Türler*, TDKY, Ankara 1969.
- Dranas, Ahmet Muhip; *Şiirler*, T. İş Bankası Y., İstanbul 1974.
- Erol, Kemal; *Talip Apaydın'ın Hayatı, Roman ve Öyküleri Üzerine Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2005.
- İhsan Nuri Paşa, *Ağrı Dağı İsyanı*, Med Yay., İstanbul 1992.
- Kaplan, Ramazan; *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*, Akçağ Yay., III. Bsk., Ankara 1997.
- Laçiner, Sedat; "Ermeni Sorunu'nda Ağrı Dağı'nın (Ararat) Anlamı", *USAK stratejik Gündem*, 2006.
- Senih, Safvet; "Tufan Gerçeği ve Nuh'un Gemisi", *Sızıntı*, S.54, Temmuz 1983.
- Tanyu, Hikmet; *Nuh'un Gemisi, Ağrı Dağı, Ermeniler*, Burak Yay, İstanbul 1989.
- Temelkuran, Ece; *Ağrı'nın Derinliği*, Everest Yay., İstanbul 2008.
- Tuncer, Hüseyin; Alpaslan, İsmet; *Şiirlerle Türkiye*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara 1995
- Yaşar Kemal, *Ağrı Dağı Efsanesi*, Cem Yay., İstanbul 1970.
- Yaşar Kemal, *Binboğalar Efsanesi*, Can Yay., İstanbul 1971.
- Yaşar Kemal, *Bu Diyar Baştanbaşa I(Nuhun Gemisi)*, Adam Yay., I. Bsk., İstanbul 1996.
- <http://www.mbirgin.com/1&TopicID=447&>
- <http://www.turizm.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?>
- <http://www.turkiyeforum.com/siir-nedir-vt4290.html>
- <http://www.forumturka.gen.tr/b/behcet-kemal-caglar-guzelleme-t60272.0.html>
- <http://www.agriliyiz.net/tr/agri-siirleri.html>
- <http://tarih--tarih.blogspot.com/2007/11/tufan-ve-nuhun-gemisi.html>
- <http://www.siirdefteri.com=Arif Nihat Asya>
- "I. International Symposium of Mount Ararat and Noah's Ark" (Ed. O. Belli), İstanbul 2007).